

**UN NOU PROIECT: CONVERGENȚE LINGVISTICE
BALCANO-ROMANICE ÎN DIALECTELE ROMÂNEȘTI
SUD-DUNĂRENE. PERSPECTIVĂ GEOLINGVISTICĂ¹**

MANUELA NEVACI, IONUȚ GEANĂ, CARMEN-IRINA FLOAREA,
TEODORA-NICOLETA TOROIPAN

Proiectul nostru are în vedere evidențierea concordanțelor lingvistice a dialectelor românești sud-dunărene (aromân, meglenoromân, istroromân) din Albania, Croația, R. Macedonia, Grecia și România din perspectiva elementelor romanice și a celor balcanice. Cercetarea noastră se bazează pe bibliografia de specialitate și pe anchete de teren desfășurate în țările menționate. Vom folosi Chestionarul *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni*, pentru comparația cu dacoromâna. Vom avea în vedere aspectele lexicale, morfologice și sintactice din punctul de vedere al contactului lingvistic cu limbile balcanice, precum și elementele romanice care definesc aceste dialecte istorice ale românei comune. Rezultatul cercetării se va materializa într-o lucrare în care vor fi descrise aspectele menționate, susținute fiind de hărți lingvistice și de texte dialectale transcrise fonetic. Rețeaua de anchetă va cuprinde opt localități: două localități în Albania (Fier și Moscopole), două localități în R. Macedonia (Ohrida și Târnova), patru localități în Grecia (Selia de Sus, Megali Livadia și Siracu – pentru dialectul aromân, Liumnița – pentru dialectul meglenoromân și Jeiani – pentru dialectul istroromân). Localitățile menționate sunt reprezentative pentru cercetarea noastră. Pentru dialectul aromân vorbit în Dobrogea, vom folosi materialul publicat în Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2007. Pentru dialectul istroromân, vom fructifica materialul publicat în atlasele lingvistice de specialitate: Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*, București, Editura Academiei Române, 2003, și Goran Filipi, *Atlas lingvistic istroromân*, Znanstvena udruga Mediteran, Pola, 2000. În textele dialectale, vor fi reliefate aspectele lingvistice romanice și balcanice din perspectiva geografiei lingvistice.

Vom folosi, în acest scop, metode și tehnici moderne de investigare: aparatură audiovideo, procesare automată text, program informatizat de generare automată a hărților lingvistice. Proiectul nostru urmărește, de asemenea, realizarea de

¹ This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2523.

materiale în format electronic pentru promovarea păstrării identității lingvistice românești a românilor sud-dunăreni din țările balcanice.

Din cunoștințele noastre – anchete exploratorii de teren în Albania și R. Macedonia efectuate de Manuela Nevaci în anii 2007, 2008 și 2011 – există la aromânii din țările menționate un deosebit interes pentru păstrarea identității lor românești în contextul globalizării. Se constată la aromânii din cele două țări atât conștiința romanității, cât și conștiința românității.

Dialectele românești sud-dunărene, aromân, meglenoromân și istroromân, reprezintă supraviețuiri ale romanității din Imperiul Roman de Răsărit, care, la sfârșitul secolului al III-lea d. Hr., și-a fixat granița de nord pe Dunăre. Conservarea romanității sud-dunărene se explică prin faptul că latina a fost, până în secolul al VII-lea, limba oficială a Imperiului Roman de Răsărit și, de asemenea, prin permanentele contacte dintre populația romanizată din sudul Dunării cu cea din nordul Dunării. În provinciile romanizate din nordul și din sudul Dunării s-a format un *continuum romanicum*, întrerupt odată cu stabilirea slavilor în sudul Dunării începând cu secolul al VI-lea (Saramandu 2004: 71–72).

Prezența, în sudul Dunării, a populației romanizate – care, începând cu secolul al X-lea, apare sub numele de *Vlahi* – este amplu atestată în surse latine și bizantine din secolele XIV–XV. Unitatea romanității răsăritene e dovedită de păstrarea termenului latin *romanus* > *român*, devenit termen etnic, cu care se numesc pe ei înșiși atât românii din nordul Dunării cât și cei din sudul Dunării.

Dialectele românești sud-dunărene se vorbesc astăzi într-un spațiu vast: în extremitatea nord-vestică a Peninsulei Balcanice (peninsula Istria, Croația), unde îi întâlnim pe *istroromâni*, și în sudul Peninsulei Balcanice (Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria, Turcia europeană), unde îi întâlnim pe *aromâni* și pe *meglenoromâni*.

Dialectul aromân se vorbește pe un teritoriu întins în sudul Peninsulei Balcanice (în Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria) și, de asemenea, în România.

Răspândirea aromânilor în Balcani: provinciile Macedonia, Epir și Tesalia (jumătatea nordică a Greciei), jumătatea sudică a Albaniei, sudul R. Macedonia, sud-vestul Bulgariei. În România, aromânii au venit în număr mai mare începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, stabilindu-se mai ales la orașe. Izolat, îndeosebi ca negustori, aromânii au venit în Principatele Române și, mai ales, în Austro-Ungaria, și în secolele anterioare. O importantă colonie aromână s-a format, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, în orașele Viena și Budapesta. Între cele două războaie mondiale (1925–1943), grupuri compacte de aromâni (sate întregi), veniți din țările balcanice, s-au așezat în Dobrogea, unde se găsesc și astăzi.

Aromânii formează mai multe *grupuri*, denumite și *ramuri* sau *tulpini*, dintre care cele mai importante le constituie *pindenii* (cei mai mulți, în masivul muntos al Pindului din Epir, Grecia, dar și în Tesalia), *grămostenii* (în Macedonia grecească, în R. Macedonia, în Bulgaria), *fărșeroșii* și *grabovenii* (aceste două grupuri

întâlnindu-se, îndeosebi, în Albania); fărșeroți se găsesc și în Grecia. Toate aceste grupuri sunt reprezentate și în România, unde cei mai numeroși sunt *grămostenii*, după care urmează *fărșeroții*.

Din punctul de vedere al graiului, se deosebesc trei mari grupuri: *pindean*, *grămostean* și *fărșerot-grabovean*.

Dintre românii sud-dunăreni, aromânii sunt singurii care și-au păstrat numele etnic *aromân* (< lat. *romanus*) – cu sincopa vocalei în poziție neaccentuată, protonică și cu proteza vocalei *a* –, care este același cu dr. *român*. Popoarele în mijlocul cărora trăiesc îi numesc, în general, *vlahi*, termen cu care sunt denumiți și românii din nordul Dunării (cf. *Vlahia* „Țara Românească, Muntenia”, *Vlașca* „ținutul vlahilor, al românilor”, numele unui fost județ).

Atât lat. *romanus* (> rom. *român*) cât și sl. *vlah*, termeni folosiți pentru a se numi atât românii nord-dunăreni cât și românii sud-dunăreni, arată originea comună a acestora, ca descendenți direcți ai populației romanizate din Imperiul Roman de Răsărit. Românii au păstrat conștiința acestei origini, care le-a fost recunoscută de populațiile aloglote cu care au venit în contact direct.

Dialectul meglenoromân este vorbit de locuitorii câtorva sate din ținutul (regiunea) Meglen, situat în nordul Greciei, la granița cu R. Macedonia; o parte a acestei regiuni se află în R. Macedonia. Este vorba de 8 sate, dintre care 7 se găsesc în Grecia (Liumnița, Cupa, Oșini, Birislav, Lundzini, Țârnareca, Nânta) și unul în R. Macedonia (Huma). Plecând din satele lor de origine, unele familii de meglenoromâni s-au răspândit prin orașe din Grecia și R. Macedonia. Împrejurările istorice au făcut ca, între cele două războaie mondiale, meglenoromânii islamizați din Nânta să fie duși în Turcia europeană; în aceeași perioadă, câteva sute de familii de meglenoromâni s-au mutat în România (în Dobrogea, unde îi găsim și astăzi, în localitatea Cerna, jud. Tulcea).

Deși așezările meglenoromânilor se găsesc într-un teritoriu restrâns ca suprafață, există unele deosebiri de grai de la un sat la altul (cu toate că distanța dintre sate este, uneori, de numai câțiva kilometri). Aceasta este o dovadă că meglenoromânii nu sunt originari în actualele așezări; ei s-au stabilit în Meglen la date diferite și venind din locuri diferite (situat mai la nord de satele actuale). Populațiile aloglote (slavi, greci) îi numesc pe meglenoromâni *vlahi*, termen care s-a preluat și în meglenoromână (unde lat. *romanus* s-a pierdut).

Dialectul istroromân se vorbește în câteva sate din peninsula Istria (Croatia), la granița cu Italia. Vorbitorii se repartizează în două grupuri, separate de muntele Učka (ital. Monte Maggiore): *grupul de nord*, reprezentat de satul Jeian, și *grupul de sud*, constituit din satele Sușnievița, Noselo, Sucodru, Letai, Brdo. În trecut, dialectul s-a vorbit și în alte așezări din zonă, care au fost între timp slavizate (prin însușirea de către vorbitori a limbii croate și părăsirea dialectului).

Bilingvismul este generalizat; în afara dialectului, istroromânii vorbesc, în mod curent, croata. Termenul etnic *rumeri* (din lat. *romanus*), atestat la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-a pierdut. În prezent, istroromânii își spun *vlahi*; croații îi numesc atât *vlahi*, cât și *rumunji*, ceea ce pune în evidență identificarea istroromânilor (ca, de altfel, și a aromânilor și a meglenoromânilor) cu românii de pretutindeni.

Două aspecte sunt de relevat în ceea ce privește lexicul în împletirea romanului cu balcanicul: a) prezența în dialectele sud-dunărene a unor termeni latinești care nu apar în dacoromână; b) împrumuturi locale din limbile balcanice: îndeosebi din greacă (în aromână), din bulgară și slava macedoneană (în meglenoromână), din croată și italiană (în istroromână). În aromână și în meglenoromână e, de asemenea, mare numărul de împrumuturi de origine turcească, pătrunse fie direct, fie prin filieră (greacă, respectiv slavă).

Proiectul urmărește, de asemenea, studierea contactului între graiurile dialectelor românești sud-dunărene și limbile oficiale ale țărilor în care acești vorbitori trăiesc, analiza gradului de păstrare a graiului matern în funcție de vârstă și generație. Romanitatea românei va fi ilustrată cu exemple din istoria limbii, prin referire la limbile romanice. Vor fi aduse în discuție toate dialectele românești. Totodată vor fi evidențiate „balcanismele” limbii române, datorate contactelor cu limbile balcanice (contacte directe și contacte la nivel cultural). Va fi urmărit procesul de eliminare/abandonare a „balcanismelor” în perioada modernă, în paralel cu procesul de reromanizare.

Importanța proiectului nostru constă în faptul că românii sud-dunăreni păstrează forme arhaice de civilizație, de grai și de tradiții, punând în evidență legătura cu românii nord-dunăreni, ajutându-i pe vorbitori să conștientizeze unitatea de limbă și de civilizație.

Rețeaua de anchetă

Dialectul aromân:

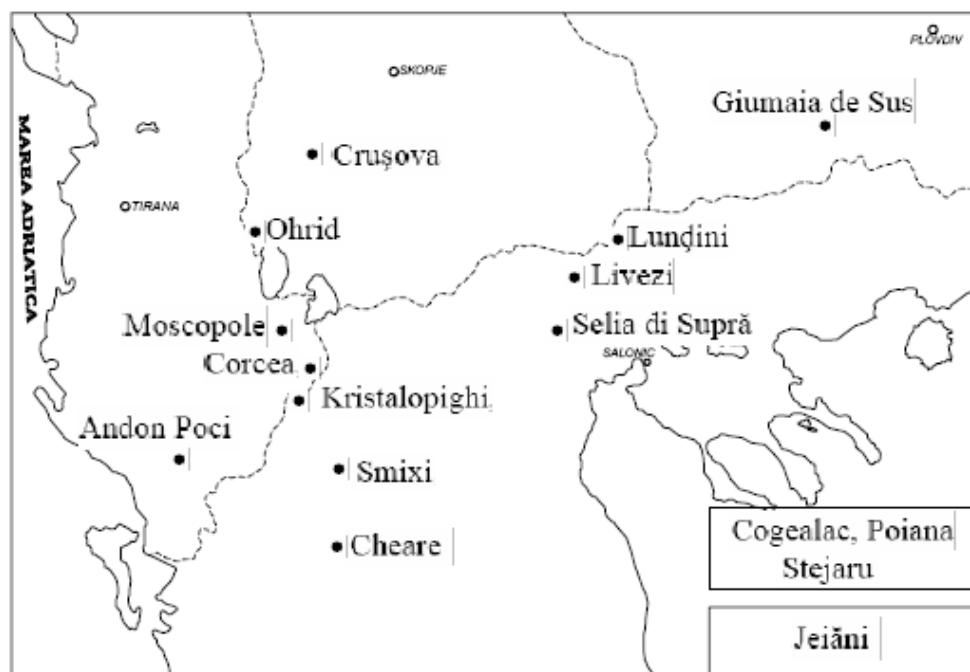
România: Cogealac, Stejaru, Poiana; Albania: Corcea, Moscopole, Pleasa, Fier, Andon Poci; Grecia: Selia di Supră, Kristalopighi, Livezi, Samarina, Mețovo; R. Macedonia: Ohrid, Crușova; Bulgaria: Giurmaia (Blagoevgrad)

Dialectul meglenoromân: România: Cerna; Grecia: Lundzini

Dialectul istroromân: Jeiăni.

Chestionarul. În anchetele de teren folosim Chestionarul *Noului Atlas lingvistic român* (150 de întrebări selectate), făcând posibilă compararea materialului dialectal românesc sud-dunărean cel cuprins în atlasele regionale ale dacoromânei.

Hărțile lingvistice: Cele 150 de hărți lingvistice vor fi realizate cu un program informatic. Prezentăm, în continuare, harta de bază:

Pentru realizarea proiectului nostru ne-am stabilit următoarele etape de lucru:

Etapa I: parcurgerea bibliografiei de specialitate: fișare, extragerea elementelor romanice și balcanice din culegerile de texte existente din dialectele românești sud-dunărene; analiza morfologică, lexicală și sintactică a textelor existente în culegerile dialectale; prezentarea unui raport cu rezultatele obținute înainte de efectuarea anchetelor de teren; pentru doctoranzi, efectuarea de anchete lingvistice în com. Cogealac, jud. Constanța, pentru familiarizarea cu modul în care se aplică chestionarul, urmată de transcrierea fonetică a textelor culese; stabilirea de contacte cu țările balcanice în care vor fi întreprinse anchetele dialectale: comunitățile românești sud-dunărene: aromâni, meglenoromâni, istroromâni; efectuarea primului rând de anchete la comunitățile stabilite în rețeaua de anchetă; diseminarea primelor rezultate ale cercetării în cadrul unor conferințe și simpozioane de specialitate, din țară și din străinătate.

Etapa a II-a: centralizarea datelor culese după primul rând de anchete dialectale, conform aspectelor lingvistice urmărite (lexic, morfologie, sintaxă); transcrierea fonetică a textelor culese în cadrul primei etape; digitalizarea datelor

existente, prin generarea automată de hărți lingvistice, cu comentariile aferente; schițarea volumului de publicat, cu completarea câmpurilor existente; pregătirea pentru al doilea rând de anchete și (re)stabilirea contactelor cu localitățile de anchetat; efectuarea anchetelor dialectale în țările balcanice; transcrierea fonetică a noilor date obținute; informatizarea și interpretarea lexicală, morfologică și sintactică a materialului obținut după a doua rundă de anchete (hărți digitalizate, interpretare, comentarii); diseminarea rezultatelor cercetării, prin participare la conferințe și simpozioane de specialitate, din țară și din străinătate; publicarea rezultatelor parțiale ale cercetării în reviste și publicații cotate BDI.

Etapa a III-a: pregătirea volumului pentru editură: sistematizare, redactare, editare, corectură;

pregătirea materialelor pe suport electronic (probabil CD sau DVD), ce urmează a se atașa volumului; diseminarea rezultatelor cercetării, prin participare la conferințe și simpozioane de specialitate, din țară și din străinătate; diseminarea rezultatelor prin organizarea unui atelier de lucru cu tema proiectului.

În realizarea lucrării ne-am propus următorul plan:

1. Definierea conceptelor de *concordanță*, *convergență*, *împrumut*, cu aplicație la dialectele românești sud-dunărene, prin raportare la limbile romanice și la limbile balcanice.
2. Dialectele românești sud-dunărene vs dialectul român: dialecte convergente/ dialecte la distanță / dialecte. Arhaism și inovație
3. Romanic vs balcanic în dialectele românești sud-dunărene
Dialectul aromân. Dialectul meglenoromân. Dialectul istroromân.
Caracterizare
- Elemente romanice și balcanice în dialectele românești sud-dunărene. Stadiul actual al cercetării
4. Dialectele românești sud-dunărene azi: texte dialectale
5. Elementul romanic. Cuvinte și structuri (fonetice, morfologice, sintactice)
6. Elementul balcanic. Cuvinte și structuri (fonetice, morfologice, sintactice)
Elementul slav. Elementul grec. Elementul albanez
Influența turcă
7. Concluzii
8. Anexa: 100 de hărți lingvistice cu chestiuni selectate (faptele fonetice și morfologice care evidențiază elementul romanic și cel balcanic în dialectele românești sud-dunărene) din Chestionarul *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni* (NALR)

Concluzie. Așa cum au arătat marii noștri lingviști – Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, Al. Philippide, Al. Rosetti, I. Iordan – nu se poate concepe studiul științific al limbii române fără cunoașterea dialectelor românești sud-dunărene și, în primul rând, a celui mai important dintre ele, dialectul aromân, aceasta ocupând, așa cum afirmă Eqrem Çabej o „poziția centrală”, din punct de vedere geografic în Peninsula Balcanică, poziție care explică multiplele raporturi dintre acest idiom

romanic și limbile balcanice: „Poziția – din punct de vedere geografic – centrală a aromânei în Peninsula Balcanică a făcut ca această ramură a românei să aibă, în urma conviețuirii seculare a aromânilor cu popoarele vecine, diverse raporturi cu limbile vorbite de aceste popoare”².

BIBLIOGRAFIE

- Çabej 1976 – Eqrem Çabej, *Zur aromunischen Wortforschung*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXVII, 1976, 1, p. 3.
 Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române, 2004.

BALKAN-ROMANCE CONVERGENCES IN SOUTH-DANUBIAN ROMANIAN DIALECTS

ABSTRACT

Our project proposes to emphasise the linguistic similarities of South-Danubian Romanian dialects (Aromanian, Meglenoromanian, Istroromanian) spoken in Albania, Croatia, R. Macedonia, Greece and Romania from the perspective of Romance and Balkan elements. Our research is based in current literature and on questionnaires and surveys carried out in the above mentioned countries. We will use the questionnaire in *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni* [The New Romanian Linguistic Atlas per Regions], in order to have a comparison with Dacoromanian. We will take into consideration lexical, morphological and syntactic aspects, from the point of view of linguistic contact with Balkan languages, as well as Romanic elements that define these historical dialects of common Romanian. The outcome of our research will result in a paper that will describe these aspects, being supported by linguistic maps and phonetically transcribed dialectal texts. The survey network will include eight places: two places in Albania (Fier and Moscopole), two places in R. Macedonia (Ohrida and Târnova), four places in Greece (Selia de Sus, Megali Livadia and Siracu – for Aromanian, and Liumnița – for Meglenoromanian). The mentioned places are representative for our research. For the Aromanian dialect spoken in Dobruđa (Romania), we will use the material published by Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*. For the Istroromanian dialect, we will make use of the material published in special linguistic atlases: Radu Flora, *Atlasul lingvistic al dialectului istroromân*, and Goran Filipi, *Atlas lingvistic istroromân*. In dialectal texts, we will emphasise the Romance and Balkan elements from the perspective of linguistic geography.

For this purpose, we will use modern investigation methods and techniques: audio-video equipment, automatic text processing, IT software to automatically generate linguistic maps. Our project also aims at developing electronic material in order to promote the preservation of the Romanian linguistic identity of the South-Danubian Romanians living in the Balkans and in Romania.

Institutul de Lingvistică
 „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
 al Academiei Române

² Çabej 1976: 3.